

Сталне војне операције, даноноћни покрети партизанских јединица, политички рад у одреду и са народом, састанци партијских и скојевских организација, често мукотрпан живот, за све време рата прожиман је и делатностима које су биле саставни део збивања у партизанским одредима Тимочке крајине и на терену, у такозваној „позадини“ одреда.

Реч је о културно-просветном раду, издавању новина и летака, вођењу дневника — личних забележака о приликама у одреду и на терену, затим о песничком стваралаштву или анегдотским згодама. У овај свакодневни партизански живот спада и брига за рањенике, исхрану, одевање бораца, одржавање оружја . . . Најтежа лична преживљавања у току рата, примери личне храбрости, самоодрицања, остали би најчешће недовољно познати да није било записа и о том садржају ратног времена.

Партизанске новине

Културно-просветни рад је организован још од 1941. године у партизанским јединицама овог краја, и то као део политичке делатности, њена специфична допуна. Од 1943. године тај рад се преноси из одреда на шири терен, приликом деловања партизанских јединица и политичких радника у народу, а нарочито на сеоским зборовима. У сваком одреду ова делатност имала је за циљ да на својствен начин подиже политичку свест бораца, нарочито нових, да продубљује презир према окупатору и војсци издајника и да у партизанским редовима, на разним приредбама, указује и на властите слабости, на слабиће и паничаре.

Културно-просветни рад обично је почињао преко писане речи.

У „Цепним новинама“ које је јула 1942. издала Заглавска десетина Тимочког партизанског одреда објављено је више чланака о улози омладине и жена у партизанској борби, доприносу сељака, радничке класе, о прошлости српског народа. Били су то написи као Жена — борац („Већ губи се столетна прошлост, већ пролази столетни сан . . .“), Средњошколска омладина данас („Сваки свестан омладинац пристуиа ослободилачком покрету, сврстава се у партизанске редове и бори се за своја права“), затим Живот сељака и радника („У почетку нисам ни знао зашто се борим . . . Онда сам приметио да сам више набрао знања од када сам у одреду за три месеца, него код куће за 17 година . . .“).

Поводом првог броја „Наших новина“, издатих на дан прославе Октобарске револуције 7. новембра 1942. у Крајинској партизанској чети, у уводнику о значају културно-просветне активности стоји:

„У животу наших одреда културно-просветни рад по важности долази одмах после војног и политичког. Живот одреда без партизанске штампе и без културно-просветних приредби није потпун, штур је и без важности. Поред тога, потреба да се сви партизани просветно и културно подигну дала је подстрека Културном одбору нашег одреда да покрене ручне партизанске новине. Први број, који излази на дан великог празника свих поробљених и обесправљених, нека нам да подстрека у борби за слободу и бољи живот српског народа“.

У овој малој Крајинској чети крајем 1942. и почетком 1943. године издато је неколико бројева таквих „цепних новина“, махом руком писаних. Аутори чланака говорили су о свом ранијем животу у руднику или на селу, о народноослободилачкој борби, тежњама омладине. Том приликом су многи борци вероватно први пут у свом животу, написали неки чланак.

Партизанске новине „Брковић Црни“ које су излазиле у око 150 примерака 1942. и 1943. године (шест бројева), биле су рађене на шапирографу, богато илустроване цртежима. У првом броју од 1. маја 1942. у уводнику листа се каже:

„Окупатор и разбијачи јединствене народне борбе претрпеће скори слом. Кад бисмо чекали да тај слом сам дође, не бисмо дочекали. Зато морамо ујединити све снаге да ослобођење дође што пре. Наш лист има тај главни задатак. Поред пушке и бомбе боримо се речју и пером за тај велики циљ. Томе циљу морамо поћи уједињени и можемо стићи. Зато ћемо неуморно позивати на тај пут борбе против окупатора, раздерати образину свим издајницима и разбијачима јединства и шибати их бичем истине, а разголитити лаж. Тако ћемо се учити у борби за слободу. Одувек су се за њу борили наши очеви и дедови од Карађорђевог устанка до наших дана — ми не можемо и нећемо другачије радити.“

Тако нас уче и наши другови као што је Брковић Црни, члан Окружног комитета Комунистичке Партије Југославије, ко-

га су зверски обесили целати окупатора. Зато наш лист носи његово име „БРКОВИЋ ЦРНИ“.

У заглављу броја 3 тих новина објављен је и апел на сарадњу „Сваком родољубу и поштену човеку“:

„Да би ове новине постале заиста наше, народноослободилачке новине, сваки наш пријатељ и друг, сваки родољуб и поштен човек треба да уложи све своје снаге и способности да се заоре што дубља бразда на пољу народне борбе и просвећивања. Зато нека нам се јаве сви са захтевима, предлозима и саветима. Нарочито неодложно и неопходно порадити да наше партизанске новине дођу и у најзабаченије село и заселак, да их прими сваки родољуб као пламену бакљу и позив за народни устанак. Шаљите нам дописе и песме ...“.

Ове новине дају и актуелни преглед партизанске борбе у целој земљи, па тако о пробоју групе бригада са Врховним штабом лета 1942. у Босанску крајину пишу:

„Само за десет дана ослобођено је девет градова и то: Коњиц, Крешево, Вакуф, Прозор, Приједор, Б. Петровац, Б. Крупа и Гламоч. Уништено је 20 км железничке пруге и заплењено 25 локомотива!“.

О партизанској борби у Тимоку и Крајини стижу вести и за „Глас“, лист Јединственог народноослободилачког фронта Србије (који се штампао у илегалној техници у Београду), а у мањим партизанским листовима и брошурама овога краја преносе се чланци из „Гласа“.

Дневници бораца, песме, књиге, анегдоте

Вођење забележака у рату какав је био на овом терену није баш много обичавано. Услови су били тешки, а и стална опасност да смрћу борца у руке непријатеља падну разне писане информације.

Па ипак поједини партизани водили су читаве дневнике збивања у једном крају и времену. Некада су они настајали готово случајно, рађени успутно, некима се губио траг, али има их сачуваних у свој њиховој оригиналности. Речи „писане на дохват, у краткој паузи између две акције, два састанка, два разговора, на колену крај притуљене петролејке, на некој удаљеној појати, уз сталну стрепњу од могућности препада непријатеља, без литерарних и сличних претензија, телеграмски кратки и са безброј скраћеница дневни извештаји, као да су се саме осећале непотребним пред стваралачким чином револуције, па измицале аутору ...“.

Њихов садржај сведочи најбоље о том времену.

Наталија Васиљевић, члан руководства КПЈ за Тимок и Заглавак, у времену од 25. јула до 25. октобра 1943. забележила је између осталог:

„25. јула 1943. Реон I . . . са другом Рашом. Дан искоришћен. Састанак са другарицама женама. Постављен рад. Другарице су схватиле прилично. Добре су перспективе. Нарочито се својом

озбиљношћу истиче Милка. Састанак са омладинкама. Актив. Заинтересоване су прилично. Пуно могућности за рад. Треба обратити њима нарочиту пажњу за подизање политичко . . .

27. јула 1943. Разговор са целом породицом. Добра кућа. Спремна за помоћ. Две младе жене и једна баба. Осетиле су тешкоће рата. Изгубиле су једног домаћина у почетку рата. Млађи, који је код куће, врло добар омладинац. Жене из ове куће могуће је повезати са женама из куће Ђ. Преко дана сам читала резолуцију о Н. О. О. С-у. Још пре ноћи полазимо. Увече смо се нашли са Милошем. Ја одлазим с њим. Ноћу, у путу, одржали смо две конференције са стражом. У току ноћи нађемо се са Станком.

28. јула 1943. Преко дана смо били заједно код врло поштене породице. Домаћица је врло фина жена. 3 омладинца. Преко дана смо добили вести. На источном фронту борбе се воде дуж целог фронта. Совјети су свуда у офанзиви. Нарочито су жестоке борбе код Орела који је скоро заокружен. Друг Стаљин је наименовао 5 нових генерала и у дневној заповести рекао да ће Орел бити други немачки Стаљинград. Врло јаке борбе код Лењинграда. У току неколико дана ослобођено 52 насељена места. Борбе савезника су успешне. У Италији нереди. Мусолини оставио владу. Дошао је Бадоло. Демонстрације Италијана. У Југославији борбе се настављају са успехом. Ослобођени су: Сребреница, Прњавор и Приједор. Партизани су у офанзиви. У источној Србији народ се буди. У питању је одбрана жетве. Народ се спрема да не да жетву. Увече одлазим са Милошем и Здравком на везу са Миком.

30. јули 1943. . . . Домаћица има мало дете и окупирана је сва бригом око њега. Спољне ствари је не интересују много. Друг њен је насупрот томе заинтересован за догађаје толико да запоставља рад. Због овога долази до извесних несугласица у кући. У кући живи и отац домаћице. Човек који је у прошлом рату рањен и као такав био у Африци и Француској. Много воли да политизира и да прича о својим доживљајима. До ослобођења, замишљао је он, да ће доћи на тај начин што ће савезници пустити своје падобранце који ће нас ослободити. Могуће је убедити га да то није правилно и да за наше ослобођење треба да устанемо и сами у борбу. По причању овдашњих људи у овоме селу су двојица-тројица непоштени и одржавају везе са дражиновцима. До скоро се типови овде нису појављивали. У задње време појавила се два пута једна група од 6 њих и једна девојка. Сигурна упоришта немају, зато их треба разлупати у зачетку.

4. августа 1943. Опет у „Мажино линији" (Књажевац. Ко-са Вровница код села Црвења на колибама симпатизера НОП-а). Рад наш читање. Читала сам мало Виринеју од Лидије Сејфуни-не, а колективно смо читали историју СКП (б) главу прву. Увече ја и Данило идемо на везу, а другови на другу страну. Преко ноћи саберемо се опет сви и дошли су још Раша, Душко и Станко.

5. август 1943. Данили смо на једном брежуљку недалеко од места претходног дана. Дан смо искористили за наш редовни

састанак који је трајао све до увече . . . На састанку је био и друг Душко . . . Преко ноћи нашла сам се са Зорком. На своме реону она ради. Имала је састанак са двома женама из једног села. Читала је са њима летак АФЖ-а, разговарала о потреби помоћи. Трећа јој није дошла на састанак. У другом селу налазила се са омладинкама. На једном састанку са њима (4) читале су Пасионарију. Зорка о омладинкама: Озбиљно су схватиле организацију. Одане су раду, свака од њих се повезала са 3 — 4 другарице. Скоро све омладинке у селу су повезане.

13. август 1943. Рано ујутру пуцањ машинке ме пробуди. Бугари су тобоже пуцали на дражиновце који су били у истом селу. Али дражиновци су се извукли и отишли низ Тимок. Данас смо опет читале и разговарале. Ја сам радила историју КП¹⁾.

*

Милорад Бисић, такође члан партијског руководства за Тимок и Заглавак, својим забелешкама дао је нешто другачији карактер:

„9. VIII 1943. Црвење — Липовица: У 10 часова увече вршимо напад на Књажевац. Ја сам био у групи која је требала да запали вршалице на сточној пијаци . . . Морали смо и пре времена да отпочнемо због наиласка неких типова. Задатак смо са успехом извели, као и све друге групе. Запаљен је срез, општина, демолирана пошта . . .

19. IX 1943. Штипина: До подне спавање, а ево сада на све стране се ради. Бруји по овој шумици. Једна чета о политици а другој Вучко држи војничку придику. На трећој страни се штаб расправља. Увече држасмо збор у селу . . .

21. IX 1943. — Тумба (Бањски Орешац — Зоруновац): На овом терену је моментално био цео „корпус“ капетана Боже. Ту је и Жарков, неки Попов и сва остала багра. Било их је око 200. Ми се улогорили у једној шуми, а они послали десетину да испита куда смо отишли из Скробнице. Ми појурисмо њих. Једног живог ухватисмо, а има и рањених. И две пушке падоше. После тога изађосмо на највише ћувике, а они су маневрисали, подилазили и нападали, али без успеха. Неће сељаци да иду напред и поред жестоке и блесасте дреке жандарма. Одржасмо се на положају све до увече, читавих шест сати. Ја пуцах из Лалетове машинке на заставника . . .

26. IX 1943. Нашли смо се са ОК. И друг Сава „Вла“ са својом компанијом је ту. Вељко не фали, наравно. И Стипе доведе неку групу из Крајине. Појачаше одред са још три машинке. После подне културни одбор батаљона дао је приредбу. Коле, Љуба и Славко су главни јунаци, а и многи други помало . . .

16. X 1943. Тимок — Заглавак: Дражиновци извршили центрацију око Дебелице, Равне, Мањинца, Бучја да би изврши-

1. Још неке делове из дневника Наталије Васиљевић — Радојичић видети у прилогу бр. 28.

ли покољ у иашим селима. У Дебелици био данас наш I Тимочки батаљон Зајечарског одреда и напао прво 30 дражиноваца. У Дебелици 2 заробљена. Остали се разбежали. Даље се наш батаљон избацио на косу изнад Равне и ту водио борбу са више дражиновских група. Сви су разбијени, одступали су. На појатама је дошло и до гушања. Наши су се одлично држали. Убијено је 5 — 6, заробљено 10 пушака, коњи разјурени, казани са јелом присути. Са овом снагом наши су стварно направили чуда. Багра као и увек бежи. Наших 2 рањена . . .

22. X 1943. У вези са бомбардовањем пруге Солун — Београд, као и градова Ниша, Лесковца, Краљева, Београда у народу се осећа прилична узрујаност. Народ то коментарише као предзнак за веће догађаје (искрцавање савезника и томе слично). Доводи се у везу ово бомбардовање са тројном конференцијом у Москви, тј. ово су први резултати разговора Идна, Хала и Молотова.

23. X 1943. Штипина. Присилна мобилизација се наставља. Ако неко неће кундак говори. Синоћ смо били сведоци злочина над народом. Стајали смо у близини куће из које су одводили једног поштеног човека. Црнотројкаши су говорили: „Наређење мора да се изврши и он мора да пође са нама". А када је „Краљева војска" отишла, оставила је за собом сузе и запомагање жене, оца и деце. Њима није лако, јер знају где га шаљу: против партизана, а и они су њихови, јер се за њих боре. Жандарми за то не питају. Они су загазили у крв и газиће све дотле док се не угуше.

26. X 1943. Командант дражиновског батаљона слушајући Радио-Лондон, када се у емисији говорило да борбу у Југославији једино води народноослободилачка војска под командом Тита узвикнуо је: „Нећу више да слушам Лондон, јер Енглези хвале партизана, а нама шаљу оружје, него ћу да слушам Америку" . . . Дакле, господа дражиновци неће више ни Радио-Лондон да слутају, јер и на том радију говоре партизани. У реду. Најбоље би било да слушају „радио-пропаст". Отуда сигурно говоре њихови људи . . .

11. XI 1943. Скробница: Партизани били у току ноћи у селу. Ујутру мала чарка са типовима. Једна наша осморка са Металцом била у селу и пушкарало се. Дражиновци сишли у село, сазвали људе на збор и прочитали двадесетину људи који треба да буду други позив, а за сада остају још у селу. Људи су збуњени. Не смеју ни међу собом да причају, слушају наређења и ћуте. Један сељак нам каже: „Дођоше ваши — узеше цео хлеб, дођоше Дражини — узеше и они, и на крају крајева ја ћу да останем без леба. А сваком ко је са оружјем морам да дам".

13. XI 1943. Балановац: I батаљон (Зајечарског партизанског одреда) заробио једног младића из Васиља из „личне пратње" Боже капетана и једног болничара из амбуланте. Није нико убијен да се не би други поштени сељаци уплашили. Овај заробљени дражиновац нам прича да их страховито плаше да падну партизанима у руке, јер деру живе људе. И просто верују у то и ови привремено мобилисани . . .

13. XI 1943. Синоћ је у Селачкој одржан збор. Требало је да буде спаљена кућа неког Лазара који је ухваћен у борби изнад Равне и опет отишао код њих. Али народ није дао. Људи су обећали да ће све дражиновце да врате. Глас народа се мора слушати . . .

17. XII 1943. Д. Каменица: Најпоштенији и најбољи људи гину од дражиноваца. Убили су Љубу Ђорђевића, наредника и Видена, председника. Због везе с партизанима кажу: Побеше толико невиних људи. И докле ће тако у име „краља и отаџбине“.

28. XII 1943. Градиште: Ноћас смо имали велики покрет кроз Сићевачку клисуру. Шачица јада, око 30 дражиноваца се усудили да нас нападну те грозно надрљаше. 6 погинулих, 6 рањених . . .

23. I 1944. Липовац — Пруговац: Дошао је Столе и други другови. Причају о сјајним успесима на ослобођеној територији у Србији формирана је трећа бригада. Савезници су бацили оружје и муницију у Црној Трави. Сада се налазимо у селима Алексиначког среза. Са положаја видимо Мораву, Јастребац, Варварин, Алексинац²⁾).

Поједини борци објављивали су у партизанским новинама и своје песме. Тако је политички комесар Крајинске чете професор Предраг Костић (који је пред рат превео са руског језика популарну књигу „Како се калио челик“, Николаја Островског) у партизанским новинама објавио више песама. Неке, особито оне лирске, читао је само својим интимним друговима. У песми посвећеној палом секретару ОК КПЈ Миленку Брковићу, песник између осталог казује:

„Пркос цвет те роди да постанеш борац,
Да гледаш у сунце и презиреш таму,
Да новог живота будеш првотворац
И да се не молиш у староме храму.

Душа ти је била чиста, светла, бела,
Од љубави топла спрам оних што пате,
А очи црне као смола врела
Од мржње спрам оних што им живот крате.

Сваку мисао и реч о слободи
Радничке ти руке ствараше у дело
Блокаде, заседе ломио си смело
Идући онамо куд те живот води.“

2. Код Милорада Бисића сачувани су и други садржаји неких забележака из рата; о томе видети прилог бр. 29.

Поред рада у војним јединицама и разних предавања из историје, географије и других области, видан је био и допринос партизанске „Културне екипе“³), која је, нарочито на зборовима, помагала при објашњавању актуелних политичких питања. Често су „скечеви“ о издаји четника и служењу окупатору били разумљивији и приступачнији људима него што им је у разговору или летку речено. Поводом одласка појединих сељака на рад у Немачку, партизани су давали посебан сатиричан састав и са великим успехом приказивали га у селима. Забележено је да у једном селу Заглавка после приказивања овог скеча није више било ни говора о одласку на рад „код Немаца“.

На неким зборовима у селима Тимока народ је плакао кад је хор бораца певао партизанску песму „У Тимоку гроб до гроба . . .“.

Иако обављан у веома тешким условима, овај наоко ситан рад био је велики допринос политичком деловању у народу и стварању борбене и другарске атмосфере у одреду. Било је случајева да је неки партизански борац тек у одреду научио читати и писати. Књиге „Како се калио челик“, „На западу ништа ново“, и „Мати“, биле су најомиљенија лектира партизанских бораца. Од других књига, чије су корице сасвим искрзане, појединци се ни једног тренутка нису одвајали. Неке књиге биле су смештене на посебно скривита места, одакле су их борци и сарадници НОП-а узимали на коришћење па онда враћали. Тако је у појати Живојина Миленковића у Селиштанском потоку, крај села Планинице, било изграђено скривиште где је склањана нека литература („Капитал“, „Комунистички манифест“) и као „позајмна“ библиотека служила многим борцима.

Радивоје Копарец, песник и борац Зајечарског партизанског одреда, ушао је у антологију револуционарне поезије. Поред познате песме „Срце поете“, он је, као да предвиђа смрт, стремио ка лепоти у „Сутрашњој песми“:

„Хтео бих да ми стихови буду здрави
као цимента тек помуженог млека
као јутарњи жамор река,
као сан у пољу на асури, на поњави.

Хоћу да песма буде ми пламна и ведрa,
Нечујно звучна као кристалног јутра цик.
Блага и мила као девојчин лик,
Горда ко барка кад шири бела једра.

Сутра тек зар да ту песму спевам ја,
А можда и никад? Пре зоре зар да ме убију?
А хтео бих песму нежну, белу, голубију,
Што као месец у ноћима плавим сја“.

3. Носиоци рада у Културној екипи (гума, хор и др.) били су партизани: Жарко Ковачић, Мирко Петровић, Никола Цвијић, Душан Петровић, Јелица Ђорђевић и др.

Песма је била редовни пратилац одреда. Популарне песме кружиле су тада по Србији од јединице до јединице, и свако их је прилагођавао својој средини. Партизанска песма бодрила је борце у тешким часовима, а у селима су људи упорно тражили да хор бораца што чешће наступа. Један од партијских руководи- лаца у одреду, Јанко Симеонић, творац је ретко популарне пар- тизанске песме, која се после проширила по целој Југославији — „Ми смо млада војска Титова . . .”⁴).

„Преко шума, преко села и градова,
Наступају партизански батаљони,
Против швапских крвопија и гадова,
Подигу се радних људи милиони.

Ми смо млада војска Титова,
С нама иде наш народ сав,
Наша земља биће слободна,
Само Тито нек' нам је здрав, нек' је здрав.

Сваким даном расте партизанска снага,
А падају Хитлер и његове слуге.
Од фашизма неће остати ни трага,
Неће више бити дражиновске куге.

Ми смо млада . . .

Подносимо све тешкоће и невоље,
Маршовање, глад и беду, хладне ноћи.
Ал' кад једном буде дош'о дан слободе,
Новим путем у нов живот ћемо поћи.

Ми смо млада . . .

Где су сада рушевине и згаришта,
Ускоро ће да се граде нова села.
А на гробљу издајица и фашиста,
Ориће се песма громка и весела.

Ми смо млада. . .”

Владимир Живковић, првоборац Заглавско-тимочког одре- да, испевао је 1942. године стихове песме „Тимочанка”:

„Брда стењу, гора јечи, није живот лак,
Тиранин је освојио Тимок, Заглавак . . .”.

4. На арију песме „Појимо сви у борбу”, написане на влашком јези- ку августа 1942, Јанко Симеонић је марта 1944. написао нове речи на српском језику: „Ми смо млада војска Титова . . .”. Први пут је ову пес- му певао партизански хор у селу Речици испод планине Радан, прили- ком формирања 9. српске бригаде НОВЈ. (Никола Рачић, „Хронологија источне Србије у рату и револуцији 1941—1945”, Зајечар, 1984).

Међу борцима из Крајине била је омиљена песма „Омладина“, коју је 1941. написао и компоновао партизан Крајинског одреда Миомир Радосављевић Пики:⁵⁾

„ . . . Стој, мајко, дај ми ту пушку,
Терор ја нећу да гледам,
Нит' крваво жито фашисти
Да узму ја не дам.

У редове партизана,
Друговима идем сад,
За народ ћу да се борим,
Нек' и погинем млад.

Шта мари, осветиће ме,
Смрт једног рађа сто нових . . .”

У источној Србији су биле врло популарне и партизанске песме прилагођене локалним приликама. То су опште познате мелодије, којима је у сваком одреду даван властити текст. На мелодију „Уличних свирача“ — Паула Шурека поникла је и популарна песма „Крајински (Тимочки) смо млади партизани . . .”, (аутори текста партизани Воја Јеленковић и Мирко Петровић), која је прихватана широм земље.

•

У току рата дешавале су се у партизанским редовима и различите згоде и незгоде, препричаване у одреду, батаљонима, у народу, а о неким су спевани и популарни „врапци“. Бољевачки партизан Јанко Симеоновић је неке такве догађаје описао анегдотски, о чему он објашњава:⁶⁾

„ . . . За четири године ослободилачке борбе збивали су се и многи догађаји у којима су партизани на фронту и њихови сарадници и саборци у позадини долазили у различите, често смешне ситуације. Сви ти војници револуције, махом млади и зато неискусни људи и жене, калећи се у ватри свакодневних битака, чинили су и грешке, неки давали неумесна упутства која су изазивала пометњу; недоумице па и смех.

У додир са народом и у сукобу са непријатељем, на маршу и на одмору, на збору или састанку, дешавало се другу да добро не промисли и погреши, да се због немара смете и не учини оно што је управо хтео, или што се од њега очекивало. Омакнула би се и беспрекорном борцу или руководиоцу каква већа несмотреност и онда неугода и стид пред осталим. Такви поступци, често наивни али људски топли, својствени обичном човеку, пра-

5. Миомира Радосављевића, тешко болесног, четници су ухватили и заклали близу Салаша 31. децембра 1943.

6. Јанко Симеоновић, „Извини друже“, Бор, 1979.

тили су партизанску борбу од почетка до краја, били саставни део тешке партизанске свакидашњице . . .

Записивао сам у току рата — кад год сам био очевидац или саучесник — многе наше мање или веће згоде и незгоде, а бележио сам и оне које су ми, временом, приликом сусрета казивали моји саборци из партизанских јединица или партијских руководства; бележио их онако како су се збиле, како су их они доживели . . .⁷⁾).

Како су се борци хранили, одевали, лечили . . .

Свакодневни живот бораца у партизанским одредима, батаљонима, а после и у бригадама НОВЈ, био је прилагођен условима напорне оружане борбе⁸⁾). Зато се настојало да се слободно време испуни бригом о здрављу људи, њиховим паклоностима и корисним договорима, краћом наставом, или да се борци једноставно одморе.

Лични живот био је проткан ведрином, својственом младим људима, којих је у одредима Тимочке крајине било највише.

Какав је био смештај у партизанима? Све до пред крај 1943, када су батаљони већ организовано распоређивани у школе или куће, одиста је тешко било одабрати погодно место за одмор и спавање. У зимским и кишним данима била је то чак права вештина. Кад се спавало напољу, а то се и те како често дешавало, борци би претходно обично накупили сувог грања и направили од њега лежаје са лишћем одозго. Спавало се обично пет до шест часова, а онда би у логору, који је по правилу био добро осигуран, почињао редован живот; политички часови, културно-просветни рад, „лично време“, војнички часови, вежбе, чишћење оружја.

Исхрана је била прилично нередовна и оскудна.

Гладовало се много и често у целој 1942. и делу 1943. године, намирнице су добиване по селима, из више домаћинстава. При томе је важило строго правило „не одузимати“. Не зна се да је икада било наређено да се ма шта одузме, изузев случаја код Поповице, негде у 1942. години, када је некој напраситој жени било наређено да мора дати хлеба изгладнелим и уморним партизанима, али је натерана да за то прими и новац. Приликом доласка у село или на неку појату обично би се почело са „обрађивањем“ домаћина. Говорило се дуго и опширно о томе зашто се и како боре партизани, па је домаћин, убеђен у потребу да им помогне, или из других разлога, наређивао домаћици да припреми јело. Борцима је већ био додијао качамак, али ни њега, на жалост, није увек било довољно. Обично би се скувао један овећи лонац, па би јело делило по петнаестак бораца. Воће, и кад је ле-

7. Анегдоте и приче Јанка Симеонића објављиване су у „Развитку“ од 1963. до 1978. године, а затим, у поменутој књизи „Извини друже“. Једна од њих дата је у прилогу бр. 30 (према „Развитку“).

8. О „партизанском животу“ видети прилог бр. 31.

жало на земљи, није се смело узимати без питања или заједничког, „организованог“, брања. Због овог „организованог“ понекад се и негодовало, али су борци увек у основи схватили зашто је то тако.

Од 1944. године бригаде и батаљони имали су већ своје сређене коморе са војничким кухињама. Колико ће које домаћинство дати за исхрану војске, обично се одређивало у договору са одборима или сеоским активистима.

Са одећом и обућом било је тешко за време ратних година. Поготово 1942. када су партизанске чете притисли са свих страна. Неки борци нису хтели свашта и од сваког да навлаче, други опет нису на то обраћали пажњу, а било је и оних који су нарочито пазили на свој изглед. Све док нису добијене енглеске униформе, у пролеће — лето 1944. године, борци су углавном носили сукнено одело, прошарано заплешеним немачким, бугарским или жандармским блузама, чакширама или шињелима. Са обућом се нарочито кубурило, јер тога ни народ није имао. У чарапама се није оскудевало. Партизани су најчешће носили опанке од нештављене говеђе коже. Борци из града су нарочито са њима имали неприлика, јер нису знали да добро повежу све оне петље, па се опанак, особито кад је влажно, кидао и спадао. Због тога су често ишли полубоси, па и зими.

Остало снабдевање било је само у ретким приликама. Пушио се обичан дуван добијен од сељака, а понекад и суво буково лишће (кад се оно још завије у пак-папир, и највећи пушач једва је могао издржати до краја тешки мирис). Због тога су се борци пушачи нарочито радовали нападу на руднике. Тамо је у магацинима увек било доста цигарета. Алкохолна пића нису узимана.

Лечење рањеника представљало је једну од основних обавеза партијске организације, позадинских органа и војних штабова. Али, болест или рањавање бораца изазивали су често тешке проблеме. Карактеристично је да су већ први борци партизанских одреда у 1941. години носили са собом поред оружја и најнужнији санитарски материјал. Када би запленили извесне количине тога материјала, већи део је одмах дељен на сваког борца да му се нађе при руци у случају рањавања.

Бољевачки партизански одред је од свога формирања имао лекара (доктор Ивко Ђоловић, из Бољевца), који се кретао са одредом, или је у позадини обилазио и лечио рањене партизане, углавном лековима и инструментима које је понео из своје ординације кад је полазио у одред. Заглавско-тимочком партизанском одреду одређене лекарске услуге пружао је 1941. и 1942. године др Раде Савић, лекар рударске амбуланте у Књажевцу, предратни активни сарадник Партије. Рањени борци су у таквим приликама, обично уз помоћ партијске организације, довођени у сам Књажевац и ту лечени у болници или амбуланти. За време заједничких акција на сврљишком терену дужност санитарског референта обављао је члан штаба Сврљишког одреда доктор Миленко Хаџић.

У 1942. и 1943. години партизане су у Тимочкој крајини, поред лекара, лечили и поједини болничари, сарадници НОП-а или активни борци. Лекови су тешко набављани. Постојале су базе за рањенике у Дебелици, Мањинцу, Трновцу, Боровцу, Врбици, Дреновцу, Краљевом селу, Јелашници, Равни, Потркању, Црвењу, Барчиновцу, Добрујевцу, Добром пољу, Кривом Виру, Вратарници, Заграђу, Шљивару, Грлишту, Рајцу, Смедовцу, Рогљеву и другим селима. Ту су смештени тежи, непокретни, рањеници, а лакши су рађе остајали у одредима и ту се како-тако лечили. Један од главних организатора позадинске санитетске службе био је Влада Миљковић који је у бившој југословенској војсци завршио санитетски курс.

Крајем 1942. године у одреду се вршила и посебна обука о употреби „првог завоја“, привременом намештању сломљене кости, прављењу једноставних носила. Формирањем батаљона НОВЈ уведено је и обавезно парење одела бораца (појаве пегавог тифуса није било), кратко шишање, забрана ношења нехигијенских кожиха и шубара.

Преко потребан санитетски материјал набављан је обично уз помоћ партијских организација у Књажевцу, Зајечару, Бору и Неготину, или је, што је било чешће, заплениван у сукобима са непријатељем. Партизанке Олга Стојановић и Наста Јаблановић биле су донекле оспособљене за болничарке и савесно су бринуле око тешко рањених бораца по скровитим базама.

У оваквим приликама долазило је и до оружаних сукоба болничара са непријатељем који би наишао на рањенике. Тако је доктор Ђоловић са још тројицом партизана у селу Боровцу 13. јануара 1944. пушчаном ватром бранио откривену базу рањеног команданта батаљона Боже Вуколића Вучка (убили су том приликом четничког пушкомитраљесца), а Вучко, са гасном гангреном на нози, видећи да ће бити откривен, убио се тада сам из пиштоља, пошто је претходно запалио плевњу у којој је био смештен. Нешто доцније у сукобу са четницима погинуо је у борби и лекар Зајечарског партизанског одреда доктор Ивко Ђоловић.

Санитетска служба батаљона и бригада била је у 1944. години организована у много повољнијим условима. Рањенике су тада већ лечили лекари у бригадама или у партизанским болницама на слободној територији, а ускоро су тежи рањеници и авионима транспортовани на лечење у савезничке болнице у Италији.

Сахрањивање палих бораца обично је обављано на скровитом месту, недалеко од места погибије, да би их породица, кад би се то могло, пренела на гробље, или су их сељаци сахрањивали. После ослобођења кости су преношене, са дужним поштовањем према онима који су у борби дали највише — живот. После погибије бораца Крајинског партизанског одреда 1941. на Стеванским ливадама, Радивоје Недељковић, отац палог партизана Радета Недељковића, казивао је о сахрани свога сина: „Пришао сам му. Скинуо сам капу. Плакао сам. Бол ме је раздирао.

Изгубио сам сина. Пољубио сам га три пута у његове беле груди, у име његове мајке, брата Аге и сестре Љиљане. На сахрани, на његовом гробу говорио сам групи преосталих бораца Крајинског партизанског одреда". Било је случајева, нарочито у месецима осеке партизанске борбе, да се није успевало сачувати палог друга.

Својствен је био и однос партизанских бораца према оружју.

Хронична оскудица нарочито у муницији, па донекле и наоружању, осећала се током рата све негде до пролећа 1944. године. Оружје се налазило код непријатеља и зато се морало набављати борбом, нарочито против Немаца и Бугара који су били боље наоружани. Предузимане су и специјалне акције у циљу набављања муниције: продор батаљона у Крајину, или обилазак сокобањског краја у 1943. години.

Крвљу је плаћана многа пушка. У борби код Ђуревца и Статовца, преко Мораве, погинуло је неколико бораца приликом покушаја да извуку пушкомитраљез који је непријатељ угрожавао. Без одеће, али са оружјем у рукама, изишли су партизани у зимску ноћ када су били опкољени код Радованске реке. Иначе је у неке окршаје често улазило и по неколико ненаоружаних људи, да би од непријатеља уграбили пушку. Тако су код Брањуевца два нова ненаоружана партизана и погинула.

Зато је оружје чувано са највећом пажњом. И кад су били сасвим исцрпени, после напорног марша, борци су се приликом застоја прво бринули за чистоћу оружја. Иако готово без икаквих средстава за чување и одржавање оружја, партизани су успевали да им оно буде увек спремно за паљбу. Јединице су обично биле наоружане само пушкама и пушкомитраљезима (до пролећа 1944. године, када су добијале и комплетније наоружање), а појединци још и машинкама, бомбама, револверима и бајонетима. Све је то тако одржавано да је била права реткост да партизанска пушка затаји. Муниција је брижљиво ношена (скоро уз тело) да би се сачувала од влаге. Често би се на леденој киши и капут скидао с леђа, пушкомитраљезац је киснуо, само да би заштитио своје драгоцене оружје. Било је у томе оне елементарне, нагонске бриге за оружје, које обезбеђује и властити живот.

Борци су се у руковању оружјем обучавали у часовима одмора, а СКОЈ је у томе био главни помагач војним старешинама. Млади борци умели су жмурећи да раставе пушкомитраљез, а револвери (нарочито код „позадицаца“) сатима су брижљиво неговани, део по део. Ако би погинуо пушкомитраљезац, у борби није било већих неприлика — сваки борац умео је да буде нишанџија. Кад заплене непријатељско оружје партизани су умели да га одмах употребе у борби. Ако би се код једног борца задесила лошија пушка, он не би мировао док не набави нову, бољу. Кад се спавало пушка је обично била при руци; разоружавање партизана била је практично немогућна и изузетно ретка појава.

У партизанским јединицама на истоку Србије створен је тако прави култ према оружју; толико да су чак и песме њему посвећене („Певају машинке лепше него птице . . .“).

У току ратних година у партизанским јединицама плашљивцима није било места. Такви су били услови борбе. Многи борци су дали и животе у окршајима толиких месеци ратовања. Посебно војни руководиоци, митраљесци, бомбаши. Записи о храбрости само неколицине од њих илуструју јунаштво већине партизана овог краја⁹). А таквих записа о храбрости могло би се из Тимока и Крајине навести повише¹⁰) и међу борцима — партизанима, и из редова политичких радника, поготово примера личног јунаштва и одрицања бројних партизанских сарадника по селима, варошима, рудницима. Храброст је била услов опстанка у тешкој партизанској борби.

Један број изузетних личности народноослободилачке борбе из Тимочке крајине проглашен је за народне хероје Југославије: Добривоје Радосављевић, Миленко Брковић, Љубомир Нешић, Димитрије Тодоровић, Станко Пауновић, Миодраг Станимировић, Милун Минић, Вера Радосављевић, Ђорђе Симеоновић, Стеван Ђорђевић, Бранко Перић, Василије Ђуровић и Бранко Милошевић¹¹).

9. Видети прилог бр. 32.

10. У часопису „Развитак“ је у периоду 1961—86. објављено око 80 биографија бораца из Тимочке крајине палих у народноослободилачкој борби, од којих је један део објављен и у пет књига под заједничким насловом „Међу првима“ у издању НИО „Тимок“ Зајечар.

11. Кратке биографске податке о народним херојима видети у прилогу бр. 33.